

Голові Разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 17.051.067
Запорізького національного університету,
доктору філологічних наук, професору
кафедри англійської філології та
лінгводидактики
Приходько Ганні Іллівні

ВІДГУК

офіційного опонента **Котович Віри Василівни**,
доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
про дисертаційну роботу **Ткаченко Настасії Вікторівни «Літературно-
художній ономастикон Запорізького краю другої половини ХХ – початку
ХХІ століття»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія
(Запоріжжя, 2023)

Актуальність теми дослідження. Ономастика в українській лінгвістиці стала сьогодні однією з провідних галузей дослідження. А започатковані в 60-х роках минулого століття студії з літературної ономастики повсякчас набувають нових візій, позаяк «семантичне безмежжя оніма поєднується в художньому творі з інтелектуальною й експресивною безмежністю» митця – і «одержана безконечність наповнення власної назви» (за Юрієм Карпенком) не тільки приносить естетичне задоволення, а й дедалі частіше стає об'єктом наукових відкриттів. Оними в художніх творах – це тонке сплетіння висоти літературно-художнього мислення та глибини лінгвістичного пізнання. Тож актуальність дисертаційної праці Настасії Ткаченко важко переоцінити. У ній уперше здійснено аналіз ономастикону поетичних творів письменників Запорізького краю другої половини ХХ – початку ХХІ століття; з'ясовано роль онімів у відображенні авторського

світогляду та сприйнятті цих творів читачем; схарактеризовано онімні класи, які виступають асоціативно-культурними кодами регіону.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Відповідно до традиції структурування дисертаційних праць у *першому розділі* Н. Ткаченко здійснила аналітичний огляд дотичних за проблематикою студій. Проаналізувавши прийняті науковцями теоретичні засади, згідно з якими власну назву трактовано як важливий стилеутворювальний елемент у композиції художнього тексту, якій належить і його онімний простір разом із денотативними підсекторами, принципами і способами номінації, стилістичними функціями онімів, їхніми асоціативними зв'язками, співвідносними з реалізацією конкретного образу, замислом твору, поглядами письменника, дисертантка задекларувала власну позицію. Вона розробила концепцію дослідження термінологічного апарату (с. 35–36), зосередившись на таких аспектах: 1) аналіз основних змістових характеристик наукових визначень термінів: «літературна ономастика» / «літературно-художня ономастика» / «поетика оніма» / «ономапоетика» / «ономастилестика» / «стилістична ономастика» / «поетоніміка» / «поетонімологія» / «поетична ономастика»; 2) систематизація корпусу номінацій сукупності власних назв й виділення найдоречнішого терміна для подальшого дослідження: «ономастикон» / «онімний (ономастичний) простір» / «онімне (ономастичне) поле» / «поетонімосфера»; 3) позначення базової одиниці терміносистеми літературно-художньої ономастики: «онім» / «літературно-художній онім» / «поетонім».

Відтак Настасія Ткаченко здійснила типологію усіх досліджуваних у дисертації власних назв, розподіливши їх поміж трьома великими групами: антропоніми, топоніми та периферійні оніми. До антропонімів авторка дисертаційної праці зарахувала імена, прізвища, прізвиська, імена по батькові, теоніми, міфоніми, біблійні антропоніми, агіоніми; до топонімів – хороніми, ойконіми, гідроніми, інсулоніми та ороніми; периферійні оніми в

науковій роботі репрезентують асоціоніми, космоніми, геортоніми, ідеоніми, ергоніми, еклезіоніми, зооніми та міфозооніми.

На дотримання поетапності, чітко сформульованого алгоритму й методології дослідження скеровано запропонований у *другому розділі* структурно-семантичний аналіз онімного простору поетичних творів письменників Запорізького краю другої половини ХХ – початку ХХІ століття: Петра Ребра, Григорія Лютого, Віктора Чабаненка, Марини Брацило, Миколи Білокопитова, Любові Геньби, Павла Вольвача, Валентина Терлецького, Володимира Віхляєва, Ольги Ліщук, Ганни Лупинос, Олександра Медка, Олени Ольшанської, Ігоря Калиниченка, Тетяни Осінь (Нікулочкіної), Пилипа Юрика.

Структурно-семантична характеристика антропонімів, ужитих у поетичних текстах цих авторів, дала підстави розглянути *одночленні іменування*, представлені офіційними чоловічими та жіночими іменами, їх гіпокористичними, демінутивними й пейоративними варіантами; прізвищами, які в художньому просторі поетичних творів письменників Запорізького краю зазвичай репрезентують реальних осіб; прізвиськами, що засвідчують оригінальну козацьку мовотворчість та виявляють національні особливості цієї системи іменувань; іменами по батькові, уживаними без власного імені, які, на думку дослідниці, підкреслювали повагу чи офіційне ставлення до співбесідника (с. 82), а також теонімами, біблійними антропонімами та міфоантропонімами. *Двочленні іменування* в аналізованих текстах менш продуктивні та засвідчені антропомоделями «ім'я + прізвище», «ім'я + ім'я по батькові».

Топоніми, як стверджує авторка дисертації, створюють географічну просторову основу художнього тексту, формують простір твору й відтворюють його контурну карту, на яку потім накладено дію (с. 131). У художньому тексті, афористично мовлячи, «немає непромовистих імен», тож основною функцією, яку виконують тут хороніми, астіоніми (у дисертантки це – полісоніми), комоніми, інсулоніми, гідроніми (в дисертації – потамоніми

та пелагоніми) є характеристична (можливо, характеризувальна?) функція з вказівкою на національну належність, часопросторові параметри, оцінну інформацію. Відшуковує Н. Ткаченко й тексти, у яких топоніми виконують ідеологічну, номінативну, дейктичну функції.

Основне завдання периферійних онімів, ужитих у поетичних творах письменників Запорізького краю – створювати фон оповіді, увиразнюючи окремі деталі життя персонажів, мислення, практичної діяльності, захоплень, звичок, спостережень тощо. У деяких контекстах вони набувають ключового значення: можуть конкретизувати хронотоп, передавати лінгво- та історико-культурологічну інформацію, виражати головну думку письменника і навіть розкривати ідею твору.

Не випадково *третій розділ* дисертаційної праці – наскрізь новаторський. Поетоніми як релевантний компонент художнього тексту наділені вагомим емоційно-експресивним та образним потенціалом, реалізація якого забезпечена їхньою властивістю семантично переосмислюватись, розгортати асоціативний фон, зазнавати конотонімізації, тобто слугувати основою лексичних стилістичних засобів – троп. Проаналізувавши особливості ономастичності в ідіостилі художніх творів письменників Запорізького краю, дослідниця, дійшла висновку, що оніми беруть активну участь у створенні стилістичних прийомів, серед яких метафори, епітети, порівняльні звороти, гіперболи, перифрази, алегорії, паронімічні атракції, ампліфікації, антитези, паралелізми.

«Твір починається з назви. Принаймні для читача, а нерідко – і для письменника, творця. Назва акумулює в собі художній задум, ідейний зміст твору, становить його візитну карточку. Якщо шукати в творі найважливіше слово, то ним, безперечно, треба визнати його назву» (Юрій Карпенко). Коли йдеться про твір поетичний – то й поготів. Поети зрідка дають заголовки своїм віршам. Зазвичай назвою поетичного твору стає його перший рядок. А нерідко – перший рядок, у якому закодовано онім. Таке закодування аж ніяк не випадкове. Майстри пера зосереджують увагу читача на особовому імені

персонажа, на онімі, вагомому і в художньому, і в екзистенційному планах. Дисертантка відшукує такі глибокі та яскраві оніми, так майстерно їх інтерпретує, що їх просто важко тут не процитувати: «Всі мої вірші з Південного Сходу. І сам я звідти. Полини, будяки, а вдалині – хутро димів над заводськими трубами. Кисень моїх віршів і мій світ. Географічне поняття. Геополітичний напрямок. Як хто хоче. Поза сумнівом одне – це Південний Схід» («Південний Схід» Павла Вольвача) (с. 150).

Кожен розділ дисертаційної праці завершують, як і годиться, логічні висновки, а все дослідження – загальні. Вони корелюють із завданнями дисертації й не повторюють висновків до розділів.

3. Наукова новизна одержаних результатів полягає насамперед у тому, що в дисертації не тільки сконкретизовано методологію дослідження літературно-художніх онімів, але й для аналізу поетичних творів митців Запорізького краю запропоновано власну класифікацію літературно-художнього ономастикону. Важливим здобутком рецензованої праці є характеристика асоціативно-культурних компонентів онімів. Авторка переконливо довела, що асоціативно-культурний компонент власних назв указує на зв'язок імені з культурою народу, який його створив. Літературно-художній ономастикон поезій запорізьких письменників формує широкий лінгвістичний простір, у якому перетинаються світові та українські культурні коди, які відтворюють дух епохи.

4. Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих публікаціях, захищених за темою дисертації. Належить також наголосити, що результати проведеного дисертанткою дослідження пройшли широку апробацію на наукових заходах різного рівня й статусу, серед яких дві міжнародні конференції, шість всеукраїнських, наукова конференція молодих учених та університетська науково-практична конференція студентів, аспірантів, докторантів та молодих учених. Основні положення дисертації висвітлено в десяти одноосібних наукових публікаціях, серед яких п'ять у фахових виданнях України, п'ять – в інших збірниках

наукових праць. Рецензовану працю підготовлено за чітким планом, її характеризує логічний виклад досліджуваного матеріалу, власна концепція, вдало використаний термінологічний і науковий апарат, переконливий аналіз, уміщені в додатках доречні покажчики, схеми, діаграми, а також старанно дібрана й опрацьована наукова література, вагомий список використаних у дисертації джерел.

5. Практичне значення одержаних результатів.

Матеріали дослідження можуть бути використані для підготовки й викладання спецкурсів і спецсемінірів з етно- та психолінгвістики, проблем літературно-художньої ономастики, стилістики мови, сучасної української літератури. Покажчик, у якому зібрано літературно-художні оніми творів письменників Запорізького краю, неодмінно стане матеріалом для укладання Словника української літературно-художньої ономастики ХХ – початку ХХІ ст.

6. Зауваження та дискусійні положення до дисертації. Засвідчуючи актуальність рецензованої праці й належний рівень її виконання, висловимо певні міркування та пропозиції, які переважно мають рекомендаційний характер і спонукають до дискусії:

1. Дещо непослідовним видається огляд класифікації онімів. Якщо авторка цілком слушно заявляє, що однією з перших відомих в ономастиці класифікацій власних назв була класифікація чеського історика Франтішека Палацького (с. 40), то далі називає професора Василя Німчука як представника Київської ономастичної школи (ми би сказали – одного з засновників цієї школи), Михайла Торчинського з Кам'янець-Подільської ономастичної школи (з чим Михайло Миколайович, гадаємо, не цілком погодився б, позаяк його наукова школа формувалася й далі активно функціонує в Хмельницькому національному університеті) та Михайла Кочергана, науковця, який дуже багато зробив в українській лінгвістиці, але в якого немає спеціальних праць з ономастики, тож дисертантка й процитувала класифікацію онімів за М. Кочерганом, уміщену в його

підручнику «Вступ до мовознавства» (с. 196). І насамкінець Настасія Ткаченко стверджує, що протилежною до названих є типізація онімів Джона Стюарта Мілля (с. 41), хоч насправді Джон Стюарт Мілля вів мову про «назви загальні та індивідуальні; конкретні й абстрактні; конотувальні та неконотувальні; позитивні й негативні; відносні й абсолютні; унівокальні та еквівокальні» (с. 41) ще в другій половині ХІХ ст. (1865 р.), тож його теорію не цілком коректно вважати протилежною до власне ономастичної класифікації онімів, яку пропонують сучасні лінгвісти.

2. Якщо дисертантка веде мову про запорізьких авторів (П. Ребра, В. Чабаненка, Г. Лютого, П. Вольвача, с. 33), то розуміємо, що йдеться про тих письменників, які народилися в Запоріжжі, але чи коректно вживати такий вузький термін, як *регіональний автор* (про М. Білокопитова, М. Брацило, В. Віхляєва, Л. Геньбу, І. Калиниченка, О. Ліщук, Г. Лупинос, О. Медка, О. Ольшанську, Т. Осінь, В. Терлецького, П. Юрика, с. 34)? Бо за такою логікою треба було б і всіх учених, які захистили свої наукові праці в регіонах, називати регіональними науковцями?

3. Робота з літературної ономастики передбачає наявність широкого спектру цитувань, яким дослідниця активно послуговується. Однак для реального уявлення авторської позиції деякі уривки літературних творів вимагають ширшого контексту, позаяк можуть бути потрактовані читачем неправильно або й протилежно до того, як автор їх інтерпретує. Наприклад: *І де там ті в біса Заліщики? Тоскні, наче шинелі* (П. Вольвач) (с. 91) Хто тоскний? Заліщики? Та ні, якщо читати твір Павла Вольвача далі, то, виявляється, що *Тоскні, наче шинелі, / Снують суцільні «согражданє»*. В іншому його вірші: *І гуцул в осінній Яремчі / Сидить на вокзалі в пивній* (П. Вольвач) (с. 91). Позитивний образ? Не вельми. А далі в поета: *Гуцул той щасливий. А ти... / А ти... Ти без нього змілієш. / Без неба його – й поготів*. І розумієш, що образ *Яремчі* – то не образ пивної, а міста, навіть краю, який тримає небо волі (дух повстань) над усією Україною.

4. Відшуковуємо в дослідженні й окремі твердження, які потребували би додаткового пояснення, як-от: 1) між прецедентними іменами осіб зі сфери науки згадано українського історика Яворницького, а також Ортега-і-Гассета, Ейнштейна, Ома, Сократа як таких, що (цитую) «відірвані від нашої дійсності» (с. 75); 2) ще одна цитата: «видозмінюються класи власних назв (деякі поповнюються, інші ж навпаки зникають)» (с. 184) – які ж це цілі класи власних назв зникають?; 3) «Усі використані письменником [Петром Ребром] етноніми мають виражене емоційно-експресивне забарвлення. Найбільш промовистим є іменування *Москаль*, яке підтверджує українсько-російські контакти того часу. Проте в сучасній українській антропонімії це прізвисько належить до рідковживаних» (с. 81). Можливо, в аналізованих Настасією Ткаченко творах і так, але «в сучасній українській антропонімії» (як стверджує авторка), та ще й у живомовній антропонімії, де цей розряд онімів якраз і народжується, сьогодні прізвисько *Москаль* – це одне з найчастотніших прізвиськ та ще й вживане з виразно негативною конотацією.

5. Дослідниця слушно зауважує, що письменники Запорізького краю не забувають про героїчне минуле, яке представлене у їхніх творах іменами відомих захисників та борців України – *Гонти*, *Наливайка*, *Богуна*, *Кармелюка*, *Кривоноса* (с. 74), однак не цілком вдало зараховувати такі особові назви «до групи антропонімів з політичної сфери» (с. 74), позаяк лексеми *історичний* та *політичний* аж ніяк не можна вважати синонімами.

7. Загальна оцінка дисертації.

Подані у відгуку дискусійні міркування не знижують наукового рівня дисертації, не впливають на її загальну концепцію та обрану методологію. Не виявлено порушень академічної доброчесності, фальсифікацій та сфабрикованих теоретичних положень. Тож можемо стверджувати, що дисертаційна праця – цілісне, науково виважене, завершене дослідження, яке відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження порядку присудження ступеня доктора

філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», і її авторка – Настасія Вікторівна Ткаченко – заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри
української мови Дрогобицького
державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Віра КОТОВИЧ

